

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються теоретичні аспекти розвитку комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів у системі післядипломної освіти. Представлено зміст поняття «комунікативна культура керівників професійно-технічних навчальних закладів», розкриваються складові компоненти та функції комунікативної культури.

Ключові слова: комунікативність, комунікація, комунікативна культура, керівники професійно-технічних навчальних закладів, культура, спілкування.

Постановка проблеми. Розвиток комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів (керівників ПТНЗ) є одним із важливих завдань педагогічної науки і досліджується в контексті міжособистісної взаємодії, культури спілкування, поведінки управлінців тощо. Процес розвитку комунікативної культури у системі післядипломної освіти має сприяти успішній управлінській діяльності керівників ПТНЗ, формувати ключові уявлення та навички, що забезпечують соціальний і професійно прийнятний рівень міжособистісної взаємодії в педагогічному колективі. Однак динамічний розвиток цього процесу істотно стримується невідповідністю потреби сучасної професійної (професійно-технічної) освіти та науково-методичного забезпечення процесу комунікативної освіти керівників і педагогів, осмисленні нових реалій соціокультурної дійсності.

Комунікація є однією з фундаментальних, найвищих особистих і соціальних потреб людини. Усвідомлюючи це чимало керівників ПТНЗ відчувають певні труднощі у налагодженні взаємин з підлеглими, у досягненні безконфліктного управління. У свою чергу, майже всі порушення толерантних комунікацій в освітній сфері обумовлені неусвідомленістю того, що управлінське спілкування являє собою найважливіший інструмент керівника. Отже, комунікативна культура пронизує всі форми професійної діяльності керівників ПТНЗ і потребує неперервного розвитку у системі післядипломної педагогічної освіти.

Система післядипломної освіти має потужний потенціал для комунікативної підготовки керівників ПТНЗ. Саме тому представляється актуальним розгляд способів та умов розвитку комунікативної культури керівників ПТНЗ починаючи вже з курсів підвищення кваліфікації і надалі продовжуючи її розвиток на всіх етапах аудиторної та самостійної роботи.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Останнім часом розвиток комунікативної культури є активно досліджуваною проблемою. Їй присвячено ряд робіт, в яких реалізовано системний підхід до дослідження комунікативних умінь (Л. Савенкова, Т. Шепеленко), визначена гуманістична сутність комунікативної культури (С. Сарновська), зв'язок культури та її видів (М. Васильєва, В. Гриньова, Л. Нечепоренко, Г. Тимошко), а також значення володіння мовою у процесі формування комунікативної культури (Г. Сагач, І. Тимченко та ін.).

Вагомі наукові здобутки у вирішенні проблеми розвитку комунікативної культури особистості мають Т. Донченко, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Нікітіна, Л. Паламар, М. Пентилук, Л. Скуратівський, Г. Шелехова тощо. У своїх працях вони підкреслюють специфіку та особливості комунікативної культури як прояв професіоналізму керівників, визначають структуру і зміст комунікативності, де спілкування є основним компонентом, необхідним у педагогічному процесі, пропонують методику управління процесом розвитку комунікативної культури у системі управління закладами освіти.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні аспекти розвитку комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів, визначити її складові компоненти та функції.

Результати теоретичного дослідження. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін *комунікативний* визначається як прикметник до комунікативність і як прикметник до комунікація в лінгвістичному значенні. Комунікативність – це здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-небудь, чим-небудь. Комунікаційний є прикметником до комунікація в спеціальному значенні (шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо) [3].

Таким чином, *комунікативність* – це сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийняттю, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації.

У свою чергу, під час дослідження ми з'ясували, що поняття *культури* визначається як складний соціальний феномен, який торкається практично всіх аспектів суспільного й індивідуального життя людини. Культура притаманна кожній особистості і спільноті та є духовним змістом історичного розвитку людства у різноманітних проявах, способом спілкування, в якому формується кожне окреме суспільство зі своєю внутрішньою структурою і завдяки чому воно відрізняється від усіх інших [11].

Теоретичний аналіз дозволив уточнити, що поняття комунікативна культура володіє характеристиками, властивими поняттям «культура» і «комунікативність». Таким чином, комунікативна культура має загальні ознаки культури, відображаючи специфічний характер комунікації.

Поняття «*комунікація*» (від лат. communicatio) є синонімом понять «зв'язок», «з'єднання», «взаємодія», «обмін інформацією», «повідомлення», «спілкування». Спілкування також є сукупністю взаємодії людей, спільнот, у яких відбувається обмін інформацією, вміннями та навичками, досвідом і результатами життєдіяльності. *Спілкуватися* означає підтримання стосунків, діловий зв'язок із ким-небудь, об'єднання для спільних дій [3].

Комунікацію розглядають також і як окремих випадок зв'язку, а спілкування – як окремих вид взаємодії. Такий підхід, на нашу думку, є конструктивним для тлумачення комунікативної культури як предмета аналізу, оскільки дає змогу врахувати різні фактори впливу на розвиток особистісної комунікативної культури керівників ПТНЗ у системі післядипломної освіти.

В Україні післядипломна педагогічна освіта розглядається як один із пріоритетних освітніх напрямів, безпосередньо пов'язаних з перспективами розвитку освіти, оскільки вона вважається найбільш гнучкою складовою процесу фахового зростання людини. Ця галузь освіти, у порівнянні з базовою професійною, має певні переваги, а саме: вона є менш інерційною і здатна реагувати на швидкі соціально-економічні зміни; має безпосередній двосторонній зв'язок з практикою. Також слід ураховувати, що заклади післядипломної педагогічної освіти навчають дорослих, які вже мають відповідну вищу освіту, досвід практичної діяльності за фахом.

Так Г. Тимошко, наприклад, визначає, що система післядипломної освіти покликана забезпечувати підвищення науково-теоретичного та загальнокультурного рівня із визначеної науково-методичної проблеми не тільки педагогів, а в першу чергу директорів шкіл, створення можливостей для реалізації їх індивідуальних творчих потреб, самоосвіти і саморозвитку, самовдосконалення особистості керівника – все це впливає на рівень організаційної культури керівника навчального закладу [11].

Комунікативна культура є складовою організаційної культури керівника її розуміють по-різному: як частину загальної культури особистості; як частину управлінської та професійної культури та як соціально-творчу діяльність людей; як сукупність знань, умінь та навичок в області організації взаємодії та розвитку колективу [5; 6; 7].

Загалом, зміст комунікативної культури керівників ПТНЗ – організація спільної діяльності колективу, що припускає погодженість дій, осмислення і прийняття кожним учасником цілей, задач і специфіки цієї діяльності, своєї ролі і своїх можливостей по її реалізації. Поняття комунікативної культури, її значення у діяльності управлінця дають підстави для розуміння як гуманістичної за своєю сутністю цінності і дієвого знаряддя суб'єкта спілкування.

У свою чергу, ми розглядаємо *комунікативну культуру керівників ПТНЗ* як властивість особистості, яка позиціонується у взаємодії з учасниками освітнього процесу, творчому потенціалі управлінця, його здатності підтримувати доброзичливе відношення до оточення.

Структура комунікативної культури є складною системою комунікативних характеристик особистості керівників ПТНЗ, сформованість яких дає змогу успішно здійснювати управлінську діяльність. Вона містить у собі ціннісне відношення до спілкування і його культурних форм, до людини, як суб'єкту спілкування і творця його культури, моральні настанови в сфері спілкування, знання психології спілкування, системи норм мовного спілкування і техніки спілкування.

Подальший аналіз психолого-педагогічних джерел [1; 9; 10] дозволив виокремити *складові комунікативної культури* керівників ПТНЗ. Оскільки комунікативна культура є поліфункціональним явищем, яке забезпечує обмін інформацією співпереживаннями, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну взаємодію то відповідно, виходячи з класичної схеми аналізу, запропонованої Г. Андреевою [1] то ми виділяємо такі *складові структури комунікативної культури керівників ПТНЗ*: перцептивну, інтерактивну і комунікативну.

Перцептивна складова – процес сприймання керівником і підлеглим один одного. У комунікативній культурі важливим є знання психологічних механізмів міжособистісного сприймання, адже у процесі комунікації в індивіда формується уявлення про партнера, його здібності, знання, уміння тощо.

Інтерактивна складова – процес організації взаємодії між керівником і підлеглим. Взаємодія в цьому контексті є аспектом комунікативної культури, що виявляється в організації учасниками управлінського процесу взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення спільної мети. Комунікативна культура допомагає керівникам ПТНЗ організувати взаємодію з педагогічними працівниками як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню підлеглих в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість в колективі.

Комунікативна складова – або комунікація у вузькому значенні слова, процес обміну інформацією між керівником і підлеглими. В управлінському спілкуванні за характером впливу інформацію поділяють на спонукальну (висловлена у наказі, інструкції, пораді, проханні) та констатуючу (подана у формі повідомлення, передбачає зміну поведінки не безпосередньо, а опосередковано і поступово); за спрямованістю інформації – на аксіальну (спрямовує свої сигнали до конкретного одержувача повідомлення) і ретральну (має своїм адресатом багатьох реципієнтів).

Комунікативна культура є особливою формою культури, оскільки охоплює усі сторони взаємодій та взаємовідносин людей, і виконує важливі функції в житті суспільства та людини.

Дослідники розглядають наступні функції комунікативної культури: пізнавально-гносеологічну, «екологічну», регулятивну, інваріантну, інтеграційну (Е. Мичко); сенсожиттєві, диференціюючу, інтеграційну (А. Арнольдов); конструктивну, організаторську, гностичну та комунікативну (Г. Максимова) та ін.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури [1; 4; 8; 10] ми виокремили основні функції комунікативної культури керівників ПТНЗ: *тактичні і операціональні*.

Реалізація *тактичних функцій* комунікативної культури підпорядкована загальній стратегії комунікації і виконує відповідальну інструментальну роль: *інформативна функція* (забезпечення повноцінного обміну повідомленнями, усвідомлення своїх комунікативних здібностей і вмінь тощо); *експресивна функція* (забезпечення доступного, цікавого, емоційно-виразного передавання інформації); *діагностична функція* (забезпечення ефективності комунікації, вона передбачає постійний зворотний зв'язок, який дає змогу робити певні висновки); *спонукальна функція* (спонукання підлегло до активності, самореалізацію через вербальні і невербальні засоби комунікації); *прогностична функція* (передбачення комунікативних бар'єрів під час обміну інформацією, моделювання наступного процесу комунікації); *культурологічна функція* (відкриття можливостей для учасників комунікації продемонструвати рівень культури спілкування, невербальних проявів, знання норм етикету); *психотерапевтична функція* (використання засобів комунікації з метою надання психологічної допомоги).

Операціональні функції комунікативної культури керівників ПТНЗ виявляються у процесі реалізації тактичних цілей, які пов'язані з відповідною комунікативною стратегією: *функція вимірювання та оцінювання управлінської комунікації* (пошук і удосконалення форм та технік вимірювання важливих для управлінської комунікації показників та їх оцінювання шляхом узагальнень); *методична функція* (співвіднесення мети, засобів, технік управлінської комунікації з її результатами, визначення їх ефективності, виявлення недоліків, прогнозування розвитку, розроблення нових стратегій і тактик, прийомів комунікативної діяльності); *керівна функція* (управління комунікативною діяльністю суб'єктів комунікації, інформаційними потоками тощо); *координаційна функція* (взаємне орієнтування, узгодження дій суб'єктів комунікації є метою організації спільної комунікативної діяльності); *контактна функція* (встановлення контакту; створення умов для пізнання особистісних якостей; створення позитивної, сприятливої атмосфери); *самостверджувальна функція* (усвідомлення суб'єктом комунікації власного «Я», відчуття особистої значущості, формування самооцінки); *формоутворювальна функція* (зовнішнє оформлення вербальних висловлювань, невербальних проявів залежно від особливостей, умов комунікації, особистісних якостей суб'єктів).

Виходячи з позначених функцій, виділяють *компоненти* загальної і комунікативної культури керівників ПТНЗ: аксіологічний, діяльнісний, особово-творчий (духовні та моральні цінності, ідеали, норми; знання, уміння, навички здійснення професійної діяльності (основою якої є комунікативна діяльність); особисті якості, творчі здібності та стосунки людини до світу, собі та іншим), які формуються в процесі підготовки у системі післядипломної педагогічної освіти, удосконалюються в професійно-педагогічній діяльності та є основою його особистісно-професійного розвитку.

Ми погоджуємось з думкою дослідників, що, *комунікативна культура* може розглядатися як засадничий, системотворний компонент, інваріантна та інтеграційна складова загальної та професійної культури особистості керівників ПТНЗ [2]. Таким чином, у подібному контексті комунікативна культура керівників ПТНЗ включає: володіння необхідним інструментарієм засобів і різновидів спілкування; здатність будувати спілкування у відповідності зі своїми цілями, досягаючи максимальної ефективності комунікативних дій; прагнення враховувати в спілкуванні не тільки власну позицію, а й позиції, інтереси партнерів по спілкуванню; вміння зосереджуватися на процесі спілкування, досконалістю його форм, його організації.

Наприкінці відзначимо що, проведений аналіз психолого-педагогічних джерел та вивчення результатів багатьох наукових досліджень дозволяє нам стверджувати, що *комунікативна культура керівників ПТНЗ* – це система ціннісних орієнтацій у професійній діяльності; інструмент змістовного діалогу у процесі взаємодії керуючої та керованої сили в закладі освіти; надійний засіб управлінської комунікації в системі освітнього менеджменту та дієвий вектор успішної самореалізації в умовах трансформації освітніх реформ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, визначивши основні теоретичні аспекти розвитку комунікативної культури керівників ПТНЗ у системі післядипломної освіти ми визначили, що усвідомленість всіх складових компонентів та функцій комунікативної культури є

важливим завданням розвитку комунікативної підготовки у системі післядипломної освіти. Комунікація є однією з фундаментальних, найвищих особистих і соціальних потреб людини. Цілеспрямований розвиток комунікативної культури керівників ПТНЗ є необхідною складовою їх професійно-педагогічної діяльності. Таким чином комунікативна культура пронизує всі форми професійної діяльності керівників ПТНЗ і потребує неперервного розвитку у системі післядипломної освіти.

Наступним кроком у нашому дослідженні буде розробка та обґрунтування моделі розвитку комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Використані джерела

1. Андреева Г. М. Социальная психология : [учебник для вузов] / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во Аспект Пресс, 2009. – 375 с.
2. Аухадеева Л. А. Формирование коммуникативной культуры современного учителя в процессе вузовской подготовки : дис. докт. пед. наук: 13.00.01 / Л. А. Аухадеева. – К., 2008. – 587 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Горанчук В. В. Психология делового общения и управленческих воздействий: Теория и практика: учебное пособие / В. В. Горанчук. – СПб.: Изд. дом «Нева»; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2009. – 288 с.
5. Куніцина В. Н. Міжособистісне спілкування / В. Н. Куніцина, Н. В. Казарінова, В. М. Погольша. – СПб. : Пітер, 2001. – 381 с.
6. Леонтьев А. А. Педагогічне спілкування / [под ред. М. К. Кабардова]. – М. : Нальчик, 2009. – [4-е изд., перераб. і доп.] – 367 с.
7. Мудрик А. В. Соціалізація і «сму́тні часи»: збірник / А. В. Мудрик. – М. : Знання, 1991. – 80 с. – (Серія «Педагогіка і психологія»).
8. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М., 1989. – 430 с.
9. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2006. – 208 с.
10. Технологія психологічної підготовки персоналу організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін : навч. посіб. / [за наук. ред. Л. М. Карамушки]. – К. : Наук. Світ, 2008. – 230 с.
11. Тимошко Г. М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу : теорія та практика : [монографія] / Г. М. Тимошко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. – 596 с.

Pishchik O. V.

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF THE HEADS OF VOCATIONAL SCHOOLS IN THE POSTGRADUATE EDUCATION

The article reveals the theoretical aspects of the development of the communicative culture of the heads of vocational schools in the postgraduate education. The process of development of communicative culture in the system of postgraduate education, which should promote successful managing activity of the heads, to form key representations and skills that provide a socially and professionally acceptable level of interpersonal cooperation in the pedagogical team is explored.

The content of the concept of «communicative culture of the heads of vocational schools» is presented and the components of the communicative culture are opened. Communicative culture is a special form of culture, because it covers all aspects of interactions and relationships of humans, and carries out important functions in the life of society and people.

It carries a valuable relation to communication and its cultural forms, to human as a subject of communication and the creator of its culture, moral guidelines in the field of communication, knowledge of the communicative psychology, the system of norms of language communication and communication techniques.

In conclusion, the communicative culture of the heads of vocational schools is defined as the property of an individual, which is positioned by interaction with the participants in the educational process, the creative potential of the manager, his ability to maintain a friendly attitude towards the surrounding subjects.

Key words: *communicatively, communication, communicative culture, heads of vocational schools, culture, communication.*

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.